

יהודה ליאון אשכנזי
יהודים בגלות האסלאם והנצרות

מכון מניטו

תדפיס מתוך הקובץ "שבט ועם"
ירושלים, תשל"א

מכון מניטו
ומיטא אולטא

מאחר שהוא קיים בעולם כולו. מכל מקום, אם יכולה בעיה כזו לבוא על פתרונה, אין זאת כי אם בישראל, ולא בכל מקום אחר.

צרפת מהווה תופעה מיוחדת במינה. וליהדות צרפת תפקיד גדול בישראל, היה זה בלתי-גמנע כי ההמון הספרדי יהווה את המהות העממית, ואילו המסגרת הפוליטית תסופק על ידי יהודי אירופה. בניגוד לכך, בצרפת שומה על הקהילה לתת בדחיפות למסגרות הספרדים בעלות הרוב הפוליטי את האמצעים להגשים רוב זה, ברמת החברה הצרפתית. מצב זה אינו קיים עדיין, על-אף שנדמה כך לעתים. הבעיה הישראלית חוזרת ומתגלה בקהילה היהודית הצרפתית, ברמה של נסיון מעבדתי. משום כך על הקהילה הצרפתית לספק את תרשימי הפתרון, שהמדינה היהודית תזדקק לו עד מהרה.

בעשרים השנים האחרונות הזדמן לי תכופות לאמר לידידים נוצריים, היכולים להבין דברים אלה, כי קשרי-ארוסים נסתרים קושרים את צרפת הבת הבכירה לכנסיה — עם ישראל, שכולם יודעים כי הוא בנו בכורו של הבורא, במושגים התיאולוגיים. נראה שהארוסה הזאת היא גנדרנית, שכן ארוסים אלה סוערים היום למדי. מכל מקום ברור לי, שקשר בעלי יעוד משיחי עמוק קושר את קהילת-צרפת לקהילת ישראל. בפשטות מציאותית מאד נתגשמה הנבואה כי ספרדים דוברי צרפתית "ירשו את ערי הנגב". וברור כי במהרה ישפטו המושיעים, שכבר עלו בהר ציון, את הר עשיו, והיתה לה' המלוכה.

מכון מניטו

משמעות משיחית חשובה מתחיל עם המיפגש של הספרדים והאשכנזים — בשתי הארצות שבהן הוא בעל משקל, בצרפת ובישראל.

המפגש בישראל ובצרפת

בישראל נראית התרחשות הדברים כאילו החליטו היהודים מארצות האיסלאם לשים קץ לגלות. ואילו שיבת יהודי אשכנז נושאת אופי חלקי; לא רק למעשה, השיבה היא חלקית בעיקרון. ידוע כי האשכנזים יצרו את המסגרת הפוליטית של המדינה ועצבו בתוכה את הדמויות הראשונות. עם זאת מרגישים שהעם היהודי היושב בציון הוא ספרדי. אין זו השאלה הפשוטה של רמות-הברתיות, מסגרות ומספרים, אלא בעית הגישות השונות ללאומיות היהודית. הלאומיות האשכנזית עוברת קודם דרך קטגוריות פוליטיות ורק אחר-כך הופכת לעממית, בעוד שהספרדים הולכים בדרך ההפוכה. הלאומיות שלהם היא פנימית, ורק באופן משני הם כופפים עצמם למסגרת של מדינה פוליטית. המצב דומה בצרפת, שבה נותנים יהודי צפון אפריקה לקהילה האשכנזית את הממד העממי החסר לה. בהסתייגות חשובה: ההוויה היהודית בגולה — כולל צרפת — הפכה למלאכותית מאז קמה מדינת ישראל. משהסתיים מחזור התרבות הספרדית כמחזור-גלות, מוגדרת מעתה כל קהילה ספרדית — להוציא ישראל — בנאמנותה לערכי העבר. מאז עקירת הקהילות היהודיות מצפון אפריקה, אין לספרדיות מפלט אלא בוכרון האנשים; שהרי הסביבה הטבעית לספרדיות היתה בארצות האיסלאם. בהיותה מושתלת בעולם לא-מוסלמי, הרי אמיתות יסודותיה הופכת לדרגה שניה בלבד. בניגוד לכך, מצאה יהדות ספרד את הטריטוריה האמיתית שלה. בקרב הישראלים בארץ העברית, חשים הספרדים בביתם הם, בעוד והרגשתם במקום אחר, היא זרה, ביחוד בסביבה אשכנזית. במשך עשרים שנה חייתי באוירה צרפתית אשכנזית, נשאתי אשה אשכנזית, והרגשתי בין אשכנזי צרפת, כאילו אני בביתי. ובכל זאת הייתי בבחינת גולה בין גולים. בעוד שבין האשכנזים בישראל אני מרגיש כחוזר אל אחי. אין לה בין זאת כגאוה שלא במקומה או כשוביניזם מסולף. שיבתם הבלתי-מותנית והבלתי-אורגנית של הקהילות היהודיות מהעולם המוסלמי, נתנה לעם ישראל את זהותו היהודית בדרגתה הקולקטיבית, במקום הזהות הפרטית שהיתה קודם לכן, זהות של נציגי עם גולה.

הספרדים השלימו בדעה צלולה כי המסגרות הפוליטיות של הארץ תהיינה היום בידי אשכנזים, ואף טבעי שהדבר כך, אך הדברים יתפתחו בהכרח אחרת, אין להכחיש את קיומה של אפליה דקיקה, שאיננה רשמית או מכוונת; שהרי מרבית האנשים בישראל הם בעלי כוונות טובות. אך יש הבדלה ברמה החברתית, התרבותית והדתית, ומצערת מכל היא ההבדלה ברמה הדתית. כל זה מצב טבעי. אין אלה אלא אוסף של צורות התנהגות ודרכי חיים שהביאו אתם היהודים מן הגולה, בייצוגם של היהודים נפגשו המערב והמזרח, בארץ זו. המתח הזה הוא אפוא כללי,

היהודית, המושלכת לנוף של ההתנגדות הנוצרית בין דתית ובין חילונית. במידת מה, כל יהודי הגולה הם היום אנוסים, בהיותם נידונים בעולם הומניסטי לפי קטגוריות יווניות-רומאיות. בצרפת מהווים בימינו הספרים של מר מזרחי או אלברט ממי עדויות מאירות עיניים. יתכן שזה בגלל היותם ספרדים במקורם. הבחירה הציונית שלהם, כל אחד בדרכו, מהווה עדות חותכת עוד יותר. בין כך ובין כך, חייו של היהודי האשכנזי "טרגיים" יותר, במובן היווני של המונח. גלותו עברה תוך ספק עמוק לקיום זהותו, ספק שהרחיק לכת עד אימה. יצירתו של אלי ויזל משמשת הוכחה לכך — ספק זה השפיע על עצם הווייתו של היהודי האשכנזי. אמנם, הסבל היהודי משותף לשניהם, אך סבלם של האשכנזים נושא גוון קודר יותר, לא רק בשל גודלם וארכם של היסורים — שכן הטרגדיה הספרדית לא היתה מעולם אלא מעין חזרה כללית של כל הטרגדיות האשכנזיות במשך הדורות, עד לתקופת שלטונם של הנאצים, אלא בעיקר בגלל הבעיות הסיוטיות שהיה עליהם לעמוד בפניה.

במשך כל הזמן בו פיתחו האשכנזים והספרדים את תרבותם העברית, הרי התיאור-לוגיה האמיתית קיימת אצל האחרונים, כאילו התיחס העולם האשכנזי לתיאולוגיה כאל שטח-אסור שיחד זמנית לדת הנוצרית; ואילו באקלים המוסלמי לא קיים היה איסור מעין זה. למעשה מבינים אנו, האשכנזים והספרדים כאחד, את הדברים בהם אנו מאמינים רק בזכות התיאולוגים הספרדים מימי תור-הזהב: הרמב"ם, אבן-גבירול, ובעיקר ר' יהודה הלוי, מחבר הכוזרי, שעליו אמרו בבית מדרשו של הגאון מווילנא ובשמו: "שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו". יהודה הלוי התווה את דרך המלך, הלכו בעקבותיו המהר"ל מפראג ובימינו הרב אברהם יצחק הכהן קוק מירושלים, שהיה הכהן-הגדול הראשון של ארץ היהודים המחודשת. אלה שהבינו את הדברים, יודעים מהו ערכם. נמצא איפוא, שמכלול הבדלי הפולחן והמנטליות, שהסברים המשני הוא בהשפעת העולם הסובב, נובע מעצם יחסי היסוד עם ישמעאל מצד אחד, ועם עשיו מצד שני. תפילת יעקב אצל עשיו, אינה זהה לזו של יצחק אצל ישמעאל, כי בעיות היעודים שהיה עליהם לפתור אינן פונות אל אותם כיוונים. כך בונים בבתי המדרש הקבליים בזהירות קפדנית את הטעונים שהניעו את רבני אשכנז וספרד לשנות גוון זה או אחר בנוסחי התפילה. מובן שכל האמור לעיל דורש פיתוחים נרחבים, אך נראה לי שרק במסגרת של סימפוזיון אפשר לקיים דיונים כאלה. מכל מקום, חייב הייתי להצביע על כך ולו גם בקיצור.

היום נסתיימה למעשה, או כמעט נסתיימה, תקופת הפיזורים בארצות האיסלם, ואפשר היה להסיק מכך שהמחזור התרבותי הספרדי נשלם. אך בתולדות היהודים יש קפיצות מפליאות לאחור. בימים אלה ממש קמה מחדש קהילה יהודית ספרדית בספרד עצמה. "גלות-הזהב", שבאה בעיקר מארצות אשכנז, הקימה תחנות החלפה באמריקה הלטינית, שבהם דוברים ספרדית ופורטוגזית. מאורע בעל

° בשם ר' ישראל משקלוב — כתבים של בעל "פאת השולחן".

תשובה, מגושמת דמותו של עשיו על כל התכונות שמבשר אותו הטקסט המקראי. בנושא זה חשוב לקרא בעיון את הנביא עובדיה, שלפי המסורת התלמודית היה מבני עשיו והתגייר.

יחסי תחרות שבים עם ישראל בדמות יצחק, לבין ישמעאל, זהים עם היהדות הספרדית ואילו יחסי התחרות שבין עם ישראל בדמות יעקב כלפי עשיו, מודהים עם השבט האשכנזי, שני עולמות בעלי מידות ותחומים שונים. ישמעאל חי לצידו של יצחק, ואכן התיאולוגיות היהודית והמוסלמית היו מקבילות. ביניהם אין קונפליקטים תיאולוגיים ממשיים ללא פוליטיים, במובן המקובל של המלה. לפי הספור התנ"כי רב ישמעאל עם יצחק על הארץ המובטחת, ארץ ישראל. ההיסטוריה של ימינו מראה זאת בבחירות רבה יותר; ישמעאל אינו מכחיש שהיהודים הם ישראל. ריב זה מיוחד איפוא לנוצרים. ישמעאל פשוט מתכחש לקיומו של עם ישראל בארץ ישראל. מכאן טבעם של יחסי הדו-קיום של האיש מישמעאל והאיש מישראל במשך הדורות עם תהפוכות העיניים שסבל האחד בארצות שנכבשו על ידי השני. (לעיתים קרובות שוכחים שמבחינה גיאוגרפית—פוליטית אין מקומם של הערבים אלא בערב עצמה!) אכן היהודים גרדפו והושפלו רבות בארצות ערב בנגוד לאגדה שהופצה מרצון טוב כאילו חיו שם חיי בטחון ושלוה. אך עליונותם הרוחנית של היהודים היתה ואילו מצבם הפוליטי היה גחות תמיד. במילים אחרות, המריבה בין ישראל לישמעאלים לא עלתה השמימה אלא היתה בארץ. אך ידוע היטב שחיייהם של אנשים המקדישים עצמם לשמים מתרחשים על הארץ.

ואילו בין עשיו ליעקב יש תחרות על הזהות המהותית; תחרות זו נוגעת לשמים. עשיו, כלומר רומא, כלומר הנוצרי, בין אם הוא אורתודוכסי ובין אם הוא "פורש" — רואה עצמו כישראל האמיתי. הגיעו עתה ימים שאנו היהודים — ועמנו אנשים רבים ברי לב — נבין סוף סוף כי יעקב הוא ישראל, הן בשיאי הסבל בארץ אשכנז והן בתחית המתים... בירושלים מחלוקות שונות קבעו את טיב הויכוחים של היהודים עם האיסלם ועם הנצרות: האשכנזים במאבקם עם הנוצרים והספרדים בתחרותם, בעלת הרמה השונה, עם עמי האיסלם. מכאן תובעת הסיבה העמוקה להבדל בין שני הקטבים שבמבנה הנפשי והרוחני של שני השבטים, רצוני להבהיר, בכל אופן, כי יעקב אינו יכול לחגוג את נצחונו על ישמעאל, אלא במידה שהוא באמת בן יצחק. באשר לעשיו, יצחק נוטל על עצמו את האחריות עליו. האם אינו אביו, ככלות הכל? ואמנם, רק הקבלה הספרדית מאפשרת ליהדות לחגוג את נצחונה על הכפירה הנוצרית.

השפעתו של העולם החיצוני

המתיחות המשיחית מתבטאת בסדרים שונים במיוחד אצל השניים. אצל אותם הספרדים שנשארו נאמנים לעצמם יש יותר בהירות בארגון המחשבה והפולחן עצמו; והרי זה מפני שלא נתקלו בהתנגדותם לזהותם מעיקרה. תופעת האנוסים ככל שהדבר יראה פרדוקסאלי, אופינית יותר לעולם האשכנזי, שהרי מדובר בנשמה

צאצאי הזהות המעורבת

אכן, כפי שתאר הנביא עובדיה בסגנון כה מפתיע, העולם הספרדי הוא פזורה של גלות ירושלים והעולם האשכנזי — פזורה של גלות בבל. בשני המקרים נוצרו בדרכי הגלות, ערובים ומיזוגים באלפי גוונים, ללא הפסק. כפי הנראה נמצא הצומת לתמורות אלה ב"יוון אשר באיטליה" כלומר הקיסרות הרומאית. וכבר כאן משחזרים ממסכת הגלות בני הזהות — המעורבת המתפלגים לגיוונן של הקהילות המפוזרות "צרפת" — שם זה שניתן לה לפני זמן רב על ידי היהודים, היא צרפת של זמננו והיא משחקת במכלל זה תפקיד מיוחד שעליו ידובר להלן. למעשה, קשה להבין את הנהויות הפולקלוריסטיות והאתניות המרובות של העדות היהודיות השונות, אם אין חשים את משמעותה ואת תכליתה של הגולה בנושא "יחס האומות וישראל". לפי ההתרחשויות של הדברים נראה, כאילו, גורל ישראל בגלות בנוי לעולם מן המרכיב "יוצאי — מישוהו אחר" — (ספרד, אשכנז וכו') — היהדות האהודה כיום היא הזהות ה"יוצאי-רוסית". יהדות זו אשר יצרה את המציאות של מדינת ישראל הנוכחית: והיא הטרגית ביותר בימינו. ואכן, מתפתחת לעינינו בישראל המחודשת זהות יהודית עליונה, שלב ראשון של ימות המשיח, בהם יהיה היהודי הסמל הממצה של האנושות כולה. היהודים הרוסיים היו בעלי האומץ והזכות להתחיל בדבר גדול זה, מאחר שמאז המאה האחרונה הסיקו את הלקח הנכון מעינויי הגלות... ומחשבונית הגאולה.

הגלות בארצות הנוצרים והמוסלמים

מנקודת מבט כללית זו, ניתנה החלוקה של שני הכללים היהודיים לשיבוץ טבעי לפי פירוק זה: הספרדים הם בני ישראל שגלותם עברה בתוך האיסלאם והכרוך בו, ואילו האשכנזים חיו בארצות התרבות הנוצרית והקרוב אליה. מעבר לתהפוכות, מעבר לכל האטימולוגיות האפשריות, עוצבה המנטליות היהודית במרוצת הדורות ע"י שני אזורי התרבות הגדולים שיצאו פעם מישראל, התרבות המוסלמית והנוצרית.

מוטיב זה מופיע כבר בתנ"ך: שם רואים כיצד מתהווה ישראל כתוצאה של בחירה אמיתית מתוך משפחת אברהם. שני שלבים בבחירה זו: יוצאי חלציו של אברהם הם ישמעאל ויצחק; אך יצחק מוליד את עשיו ואת יעקב. יעקב בן יצחק בן אברהם, הוא אבי העם היהודי, הוא ישראל עליו מרבים לדבר נביאי העבריים. וככל שפשטות הרכב זה תיראה בלתי סבירה, אין להתעלם מכך שישמעאל נתן את עולם האיסלאם, ועשיו נתן את העולם הנוצרי. למעשה, אם נשאל את עצמנו: מיהו אחי יעקב שעמו נאבק על השם "ישראל" בכל תהפוכות הזמנים? הרי ההיסטוריה הדוקטרינאלית ואף ההיסטוריה עצמה מציינת את הכנסיה. משום כך קובעים מפרשי המקרא — ובעיקר אברבנאל — את השויון: עשיו — הוא רומא. דבר זה נובע לא רק משום שהנצרות הופיעה בזמן של רבונות אדומית-רומאית על יהודה. התרבות הרומאית, שהיתה בראשיתה פגנית ואח"כ נוצרית בחצי-

של זהות זו, מרגישותה המוסרית ומהתנהגותה האנושית. שפת הפולחן היא עברית, לוח השנה הדתי קשור למאורעות החשובים בהיסטוריה העברית והנפש היהודית מגיבה תמיד — בהצלחה פחותה או יתירה — על פי לקחם של הנביאים העבריים. על רקע זה של הזהות הדתית היהודית נבקעת הזהות התרבותית מעורבת מקליפתה ומרכיבה את הצבעים והנופים של התפוצה האנושית כולה, או כמעט כולה. והיא מסתכמת, בדרך העקלתון של גלות היהודים, בעם ישראל ששב והתאחד על אדמתו.

נראה לנו, איפוא, כי שני הענפים ביהדות — ספרד ואשכנז — גובעים במקורם מפיצול הגלות לפני אלפיים שנה: האשכנזים הם כפי הנראה מצאצאי גלות בבל, ואילו הספרדים היוצאים לגלות יהודה. מבעד להבדלי הנוסח הדתי, ובעיקר בשל הגישות השונות למציאות היהודית, ניתן להבחין שקיימת התייחסות ישירה יותר של הקהילות הספרדיות לארחות החיים של היהודים ביהודה, בעוד הקהילות האשכנזיות מתייחסות ישירות אל גלות בבל, שהיא שריד הגלות מבית-ראשון. מציאותן של מספר קהלות פולחניות ואף טיפולוגיות בין יהודי תימן ואירופה המרכזית אף היא הוכחה לכך.

הנחה זאת על מוצאם של שני השבטים — דורשת ללא ספק חקירה שיטתית כדי שתחשב ל"מדעית". נוסף ונאמר כי היא מביאה בחשבון את ההבדלים ביסוד המוסיקלי-מסורתי ובעיקר זו של בתי הכנסת. ידוע מהו תפקידה של המוסיקה כביטוי נשמתה של האומה — והנחה זו מפיצה אור חדש על שתי תופעות חשובות: על דרך הלימוד של ה"תלמוד", ועל המבטא העברי. בנקודה הראשונה אדון בקצרה, אך יש כמובן להרחיב הדברים ולהעמידם על דיוקם. לעיתים קרובות יחסם של האשכנזים לחכמת התלמוד הוא אינטלקטואלי ורטורי — אף כי אין בכך להטיל ספק כלשהו לגבי רצינותם של המורים והתלמידים — בעוד שאצל הפוסקים הספרדים היחס הוא יותר קונקרטי, טבעי ופשוט, יחס דתי באופן ישיר יותר. לגבי אלה המטיבים להתמצא בנושא, ההבדל דומה להבדלי המנטליות בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי. הבקיאים יודעים שהמהר"ל מפראג, שהיה מענקי המחשבה האשכנזית, עודד נמרצות את בני דורו לאמץ את שיטת הלימוד הספרדית, שאותה הכיר באמסטרדם והתרשם ממנה עמוקות — מה שידוע כיום, כשיטת המהר"ל מפראג היא בעצם שיטת הלימוד הספרדית. והסתמכותו של המהר"ל על הקבלה הספרדית מהווה הוכחה מספקת.

ואמנם קטע ידוע מהמדרש אומר: "אמר רבי אבא בר כהנא, אם ראית ספסליו מלאין בבליין בא"י, צפה לרגלי מלך המשיח — מה טעם, פרש רשת לרגלי" ע"כ. (איכה רבתי פ"א) כלומר, כאשר ישובו האשכנזים לגור בארץ ישראל, דע כי קרובים הם ימות המשיח — וכוהו המצב כיום.

אשר לבעיית המבטא העברי, סביר ביותר, שהאשכנזים נטלו אתם את המבטא הישן של גולי בבל והספרדים את מבטאם של בני ארץ-יהודה. מכל מקום חשיבות רבה נודעת לעובדה כי כל היהודים ששבו לישראל עד עתה חזרו להיגוי הספרדי ויהיו הסיבות המשניות לכך אשר יהיו.

גרמנית בלבד, ואילו את הכנוי "ספרדים" יש לתת ליהדות ספרד בלבד. מכל מקום רגילים לכלול תחת שתי כותרות אלה את כלל העדות המושפעות כלשהוא מנוסח התפילה הספרדי או האשכנזי. דבר זה נובע, לדעתי, מן העוצמה המיוחדת של שתי הקהילות האלו, אשר כפו עצמן על כלל התפוצות. תופעה מעין זה, שבה ונתגלתה רק ע"י החסידות. בכלל "הספרדי" נכללים יהודים לפי המובן המקורי של המלה, אינם כלל ספרדים, כגון יהודי המזרח התיכון: לבנון, סוריה, עירק ואף פרס, תימן וכו'. אמנם נוסח תפילתם הוא ספרדי, אבל תרבותם והאתניות שלהם, אינן אלו שפותחו בספרד ומאוחר יותר ב"מגרב" ועל החוף הצפוני של הים התיכון, ואף בלונדון ובאמסטרדם. אמנם היו חילופי ערכים הדדיים ואף הסתגלות משנית לזהות הספרדית, אך ברור כי זהו קנה מדה מורחב של ההגדרה הראשונה. רק ההגדרה הראשונה מתאימה לשם "ספרד" במובנו האטימולוגי של המונח.

ביטויה הוא גרמנית, שפה שהפכה ברבות הימים לשפת ה"יידיש" או יותר נכון התרבותית שפותחה בראשית ימי הביניים ע"י היהודים שבחבל הריין ואשר ביטויה הוא גרמנית, שפה שהפכה ברבות הימים לשפת ה"יידיש" או יותר נכון לשפות היידיש, כי רבות הנה. בדומה ל"ספרדי", הרחיבו את הכינוי "אשכנזי" והכלילו בו קהילות בעלות תרבות שונה: פולנית, רוסית, רומנית, הונגרית וכו'. גם כאן קבע המנהג הדתי הרווח את התבנית התרבותית של העולם המכונה "אשכנזי". ראוי לציין כי כל אחת מן הקהילות מצביעה בגאווה על התיחסותה לספרד או לאשכנז, אשר היו האויבים האכזריים ביותר של העם היהודי בתולדות גלויותיו. למרות ששני העמים — האשכנזים והספרדים — הקימו מקרבם אכזריים שכילו בעמנו — מוסיפים יוצאי ספרד ואשכנז להקרא בכנוי זה. דבר זה מצביע על אצילות רוחנית מיוחדת במינה, שהיא תמימה ומכפרת כאחת. הדעת נותנת, כי רק עם ישראל מסוגל לאצילות רוח מעין זו ועל כן ראוי לציין זאת. כך או כך, כל אחד משני הכללים — הספרדי והאשכנזי — אינם אלה צורות שונות לרעיון הכולל של גלות ישראל, שהרי גלות זו איננה סידרה של מקרים היסטוריים גרידא, אלא תכונה מהותית של ההוויה היהודית.

ההתפלגות הגדולה בפרשת דרכים של הגולה

הגלות איננה תופעה גיאוגרפית גרידא. היא איננה משמשת גילוי פשוט של הזהות היהודית. כבר אבותינו העבריים ידעו תופעה כזו, והחשובה ביותר — גלות מצרים. כידוע נתעצבה הזהות העברית לפני למעלה משלושת אלפים שנה, תוך כדי יציאת מצרים. גלויות חדשות נוצרו עם חורבן ממלכת ישראל וכן לאחר חורבן ממלכת יהודה הראשונה. רובו של הגזע העברי — עשרת השבטים — אבד בארץ גלותו ורק קומץ שרידים הצטרף לגולי ממלכת יהודה השנייה. מדינה זו הותרבה לפני כאלפיים שנה ע"י הרומאים והיא צאצאיה של היהדות שלאחר המקרא. כך מופיעה הזהות המעורבת כבר בראשית היהדות והיא נשארת צמודה להוויה היהודית. זהות זו של היהדות בגולה צמודה לנאמנות ללא תנאי לגזע העברי, נאמנות המהווה את הגורם המעצב של הזהות היהודית וגם בשל דתיות

ישראל בגלות האיסלם והנצרות

וגלות החל הוה לכני ישראל אשר כנענים עד צרפת,
וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב —
ועלו מושיעים בהרציון לשפוט את הר עשו והיתה לה
המלוכה. (עובדיה כ, כא)

השם "ספרד" הוא מונח מקראי, שמציין כפי הנראה מקום באסיה הקטנה, צפונית לישראל — אך מזמנים קדומים ביותר משתמשת בו המסורת היהודית לציון ארץ ספרד. כאילו ידעה הנשמה היהודית שרכשה לה באלפי שנות נדודיה את אומנות האיבחון ואת תחושת ההשוואה בין הגופים האנושיים, כאילו ידעה לפענח בוודאות את הנבואות הסמליות. בכואם לארץ ספרד אמרו היהודים "כאן היא ספרד" — בכך נקבע השם הגיאוגרפי "ספרד" והוענקה לארץ זו חשיבות מיוחדת בהיסטוריה הנבואית.

מוטב היה, איפוא, לאמר "יהדות היספניולית" או "יהדות איברית". ואכן, טעות עיקשת צמודה לזהותה של קהילה זו, שהיתה מעיקרה יהודית-ערבית. ההוויה הספרדית נוצרה והתפשטה בספרד המוסלמית. רק מאוחר יותר, כשהעולם הערבי נאלץ לפנות את השטחים שכבש, מצאה עצמה יהדות ספרד כפזורה בלבה של חברה קתולית. אמנם שפת יהדות ספרד היתה היספניולית; אך זהותה שאובה וצמודה למעיינות השיתוף היהודי-ערבי. אין לטעות, איפוא, כי בגלל הלדינו, השפה הרווחת בעדה זו, היא אמנם שפה ספרדית במלוא המובן אך תבניתיה התרבותיות שאולות מן העולם המוסלמי, כפי שהתקיים בשעתו בספרד.

הניגוד ספרד-אשכנז

והי, איפוא, ההגדרה הראשונה, המילולית, הטעונה הרחבה והעמקה. להלן אציע הגדרה אחרת, מבוססת על הניגוד "ספרד-אשכנז", המציין שני הכללים התרבותיים הגדולים בעולם היהודי. המונח "אשכנז" מציין במקורו המקראי אומה עתיקה מבני יפת, אף היא מאסיה הקטנה. גם כאן שיתקה יכולת-האיבחון ופענוח הנבואות את תפקידה: בהגיעם לגרמניה, או ביתר דיוק ללותרינגה, אמרו היהודים "כאן היא אשכנז". וכך התרגלנו להגדיר את הניגוד ספרד-אשכנז כיהדות מזרחית ומערבית. אף קוטביות זו איננה מקשה אחת, ובמובן המילולי המדויק אף איננה נכונה. שכן בשם "אשכנזים" צריך היה לכנות יהדות בעלת תרבות